

5. Цітка Л. Антрапанімія паўночнай Беласточчыны ў XVI ст. // Беларуская мова і мовазнаўства. Да 75-годдзя акадэміка М. В. Бірылы. Мінск, 2000. С. 102–109.

6. *Wahusiewicz F. Dudka białoruska* Macieja Bugaszk. Kraków, 1896; Бяскда старога вольніка зь пэвнымі пра іхнае дзёло. Б.м., б.г. [1861]; *Dumin-Marcinkiewicz W. Dudarz białoruski ezylj wszystkiego potrosze*. Minsk, 1857; *Dumin-Marcinkiewicz W. Sielanka. Opera we dwóch aktach, napisana przez Wincęntego Dumin Marcinkiewicza*. Wilno, 1846; *Dumin-Marcinkiewicz W. Wiczermicie i obłakany. Poezye Wincęntego Dumin Marcinkiewicza*. Minsk, 1855; *mfickiewicz A. Pan Tadeusz. Dwunastac szlacieckich bylsc. Napisán Adam Mickiewicz*. Piątwiatmín na białarúskuju hawórkú Wincęntu Dumin Marcinkiewicza. Wilno, 1859; *Nasowicz I.* Слоўнік беларускай мовы. Спб., 1870.

2.4. ГРАФІКА-АРФАГРАФІЧНАЯ СПЕЦЫФІКА БЕЛАРУСКІХ ВЫДААННЯЎ XIX СТ.

2.4.1. Агульная характарыстыка графікі і арфаграфіі

Графіка. На пачатковым этапе фарміравання беларускай мовы складалася надзвычай спецыфічная сітуацыя адносна графічнай перадачы на пісьме вуснага маўлення. Натуральная для таго перыяду графічная варыянтнасць у межах пэўнай графічнай сістэмы на беларускай глебе дапаўнялася варыянтнасцю за кошт паралельнага выкарыстання двух шрыфтоў – лацінскага (у так званай польскай мадыфікацыі) і кірыліцкага (на аснове рускай «гражданкі»). Графічная дваістасць была цалкам заканамернай на фоне тагачаснай культурна-гістарычнай сітуацыі.

Пачатак суснавання двух тыпаў шрыфта ў практыцы беларускага кнігавыдання прыпадае на першыя гады XIX ст., калі пасля працяглага перапынку беларуская мова зноў пачала ўваходзіць у пісьмовы ўжытак. Да гэтага часу тыповай беларускай графікай была кірыліца – як у рукапіснай традыцыі, так і ў друкаваных тэкстах, пачынаючы ад скарынаўскіх выданняў XVI ст. на XVII ст. Выключэнне складаюць толькі аформленыя лацінскім шрыфтом тэксты беларускамоўных інтэрмедый да драматычных твораў канца XVII–XVIII стст., напісаных на польскай або лацінскай мовах. Апрача таго, захаваліся нешматлікія прыклады выкарыстання лацінскай графікі пры перадачы беларускай вуснай гаворкі сярэдзіны XVIII ст. у асроддзі «адукаваных і/або сацыяльна мабільных беларусаў» [1, с. 338], у чым бачыцца актыўны польскі ўплыў на беларускую культуру ў згаданы перыяд.

У XIX ст. падчас першага нацыянальнага апраджэння лацінская графіка пачала актыўна выкарыстоўвацца ў беларускім пісьменстве. Лацінская і кірыліцкая графічныя разнавіднасці з гэтага часу на працягу XIX – пачатку XX ст. функцыянавалі ў беларускай пісьмовай практыцы фактычна паралельна.

На славянскім грунце апазіцыя шрыфтоў звычайна знаходзіцца ў сувязі з апазіцыяй веравызнанняў: лацінкай карыстаюцца католікі, а кірыліцай – вернікі праваслаўнай канфесіі. На тэрыторыі Беларусі, размешчанай на руска-польскім этнакультурным і рэлігійным памежжы, традыцыйна функцыянуюць дзве хрысціянскія царквы – праваслаўная і каталіцкая. Таму выкарыстанне абедзвюх графічных сістэм у беларусаў было з'явай зусім натуральнай. Больш таго, «апазіцыя кірыліцы і лаціншчы... аказалася ўключанай у шэраг іншых нацыянальна-паалітычных і культурных працэсаў і калізій» [1, с. 338]. Так, графічная дваістасць беларускага пісьменства XIX – пачатку XX ст. у значнай ступені садзейнічала своеасаблівае руска-польскае «двуемоўе», калі на беларускай тэрыторыі польская і руская мовы былі не проста «суседкамі» беларускай, а мелі пэўны функцыянальны статус: польская ўжывалася па традыцыі, як спадчына даўніх культурных і грамадскіх сувязяў беларускага і польскага народаў, руская – як афіцыйная мова Расійскай дзяржавы, у склад якой уваходзіла Беларусь.

Суадносіны паміж дзвюма графічнымі сістэмамі гістарычна змяняліся ў залежнасці ад таго, як складвалася ўмовы для функцыянавання польскай і рускай моў.

Прыкладна да 60-х гг. XIX ст. у беларускім друку выкарыстоўвалася пераважна лацінская графіка, выключачы хіба што тыя творы, якія з'яўляліся ў расійскім перыядычным друку. Лацінкай друкаваліся творы Я. Чацота, Я. Баршчэўскага, А. Рылінскага, В. Дуніна-Марцінкевіча, «Мужыцкая праўда» К. Каліноўскага. Кірыліца ў гэты час прымянялася вельмі рэдка, асобнымі выданнямі ў 1830–60-я гг. на ёй выйшлі фактычна толькі тры беларускамоўныя творы: «Бяскда старога вольніка...», «Расказ на бѣлоруском нарѣчїи» і «Пра мова Старавойта». Трываласць становішча лацінкі абумоўлена галоўным чынам двума фактарамі. Па-першае, абвясчэнне рускай мовы дзяржаўнай у Беларусі пасля далучэння яе да Расіі напачатку амаль ніколі не пахіснула пазіцыі польскай мовы. Польская і мясцовая беларуская шляхта па-ранейшаму працягвала размаўляць і пісаць па-польску. Моцнай падтрымкай прэстыжу лацінкі служыла і тое, што да 30-х гг. XIX ст. польская мова была мовай школьнага навучання і мела своеасаблівы статус мовы культуры і адукаванасці. Па-другое, да ўсяго гэтага трэба дадаць і папулярнасць каталіцкай царквы ў Беларусі, што таксама істотна падвышала аўтарытэт лацінкі.

У такой сітуацыі зусім натуральна, што лацінка знаходзіла прызнанне ў адукаваных беларусаў і прымянялася пры друкаванні беларускіх тэкстаў. Значная частка беларускамоўных пісьменнікаў і выдаўцоў беларускіх кніг былі выхаваны ў духу польскай культурнай традыцыі і належалі да каталіцкай канфесіі, таму лацінскі алфавіт успрымаўся імі як элемент моўнай сувязі з польскай культурай. Усе аўтары, як правіла, добра валодалі польскай мовай, пісалі на ёй, а таму і свае беларускія творы афармлялі звычайлай лацінкай.

Ва ўмовах рускага моўнага ўціску выбар лацінкі быў да таго ж часцей за ўсё свядомым апазіцыйным крокам, «сяміятычна маркіраваным» апазнаваўчым знакам прыналежнасці да польскай культуры, і азначаў «каталіцкую, прапольскую і “заходнюю” (“ёўрапейскую”) арыентацыю таго, хто піша; быў сімвалам яго апазіцыйнасці да імперыі і салідарнасці з польскім свабодалюбствам» [1, с. 339]. Гэты аргумент у большай ці меншай ступені, відаць, быў актуальным для ўсіх беларускамоўных аўтараў у XIX ст. В. Дунін-Марцінкевіч, выбіраючы лацінку, свядома абмяжоўваў сваю чытацкую аўдыторыю і нават паставіў пад пэнзурны ўдар пераклад «Пана Тадэвуша»: пэнзура забараніла яго толькі 3-за ўжытага лацінскага шрыфта. Для К. Каліноўскага кірыліца была «літарамі ворага», а лацінка — «натуральным пісьмом уніята. Іашка хасрадага з рад Wilni, ад імя яко-га ён выступае ў абарону Rzadzi, варажага рускаму цару» [2, с. 286]. Да лацінкі меў асаблівае ўважанне і Ф. Багушэвіч. Захаваліся звесткі пра тое, што пісьменнік хацеў бачыць свае творы аформленымі менавіта лацінскай графікай, а рукапісную «Скрыпачку беларускую» «завяшчаў жонцы аддаць у друк толькі на той умове, што яна будзе друкавацца лацінскімі літарамі» [2, с. 286].

А тым часам расійскі ўрад усё больш настойліва намагаўся аслабіць польскі ўплыў у Беларусі і ажыццявіць сваю русіфікатарскую палітыку. У 1859 г. выйшла спецыяльная пастанова, якая забараняла «друкаванне азбук, што заключаюць у сабе прымяненне польскага алфавіта да рускай мовы» [3, с. 10]. Не дазвалялася таксама завозіць такія кнігі 3-за мяжы. І хаця пастанова фармальна датычыла тагачаснай украінскай (маларускай) мовы, яе дзеянне распаўсюджвалася і на беларускамоўнае кнігадрукаванне. Тэкст пастановы ў пашыраным яго тлумачэнні ўвайшоў у «Часовыя правілы па пэнзурь», якія былі зацверджаны ў 1862 г. Пасля гэтага для беларускай кнігі фактычна не заставалася панцаў быць надрукаванай лацінскім шрыфтом, чым, па сутнасці, цалкам перакрываўся шлях самабытнай беларускай літаратуры да выдання.

З 60-х гг. XIX ст. доля лацінскай графікі ў беларускім кнігадрукаванні прыкметна зніжаецца. А калі ў 1890-я гг. выдавецкая дзейнасць на беларускай мове значна ажывае, беларускі друк ужо актыўна карыстаецца кірыліцай. Лацінкай выходзяць толькі творы Ф. Багушэвіча, якія публікуюцца за межамі царскай Расіі.

Падчас выдавецкага ўздыму 90-х гг. XIX ст. пазіцыі лацінкі паслабляюцца настолькі, што гэты перыяд можна лічыць паваротным ў гісторыі беларускай графікі, калі беларускае кнігадрукаванне бярэ выразную арыентацыю на кірыліцу. У зводным каталогу «Кніга Беларусі: 1517–1917» да 1890 г. зафіксавана 25 выданняў на лацінцы і 3 — на кірыліцы, а за перыяд з 1891 па 1917 г. — 139 кніг на кірыліцы і 67 на лацінцы (маюцца на ўвазе самастойныя беларускамоўныя выданні, без уліку тых фальклорных і этнаграфічных даследаванняў на рускай і польскай мовах, у якіх маюць месца толькі асобныя беларускамоўныя фрагменты) [4].

Кірыліцкая графіка дамінуе і ў першыя гады XX ст. Найбольш паслядоўна яна прымяняецца ў арыгінальных, перакладных творах і перыядычных выданнях. Не выходзяць канчаткова з ужытку і лацінка, але яе выкарыстанне абмяжоўваецца толькі перавыданнямі тэкстаў, раней надрукаваных лацінскім шрыфтом. Сярод іх творы В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, творы рэлігійнага зместу (напрыклад, Вапскоўскі D. Karotkaje wujasnieńnie abradaj R.-katalickaho kaścioła, Wilnia, 1914; Bobiç Id. Ks. Dr. Niazdziełasznja ewanhelii i pawuki, Wilnia, 1912; Kantyczka, abo sabramnie nabożnych piesien dla užytku katolickaj biefarusaŭ, Wilnia, 1914; Расобка В. Boh z nami, Wilnia, 1915; Szuster J. Karotkaja historiga świataja, Pб., 1914 i Wilnia, 1917 i інш.). У зводным каталогу «Кніга Беларусі: 1517–1917» публікацыі кірыліцай і лацінкай знаходзяцца ў наступных суадносінах: за 1801–1905 гг. на кірыліцы выйшла 22 выданні, на лацінцы — 27, за 1906–1917 гг. на кірыліцы — 129, на лацінцы — 84 [4].

Друкаванне тэкстаў на беларускай мове **кірылічным** шрыфтом у XIX ст. распачалося па ўзоры рускага кірылічнага кнігадрукавання з ужо адпрацаванымі прыёмам і перадачы рускай мовы на пісьме, калыфікаванымі ў граматыцы Я. К. Грога. Выкарыстанне альтэрнатыўнай кірыліцкай сістэмы — украінскай «драгаманайкі» — адзначана толькі ў перакладной украінскай брашуры «Про багачтво да бѣдносць» (Жэнева, 1881). Прымяненне рускай мадыфікацыі кірыліцы для перадачы беларускіх тэкстаў суправаджалася графічнай варыянтнасцю рознага паходжання.

Сістэма рускага дарэвалюцыйнага алфавіта характарызавалася некаго-рай збытکوўнасцю, якая заключалася ў неадrozenні аднаго гукка адносна некалькіх знакаў (напрыклад, абазначэнне гукка [e] знакамі e і ѣ) або ў абазначэнні па традыцыі ўжо неіснуючага гукка (ужыванне знака ъ для абазначэння былога рэдукаванага гукка). На першым этапе кірылічны алфавіт рускай мадыфікацыі пры стварэнні тэкстаў на беларускай мове запазычваўся амаль механічна. Збытکوўныя графічныя знакі, натуральна, трапілі і ў беларускія выданні, што было адной з прычын графічнай варыянтнасці тагачаснай беларускай кірыліцы. Праявілася гэта ў наступным.

У галіне вакалізму побач з літарай e для абазначэння гукка [e] ўжываліся літары e і ѣ: да поўсмерці, на релісахъ, поле і цѣна, ѣздзяць, на ваинѣ. У рускай мове ѣ па традыцыі пісалася на месцы старажытнага гукка, які паводле вымаўлення нагадваў дыфтонг ie, а затым у рускай і беларускай мовах супаў з гуккам [e]. Этымалагічнае напісанне ѣ на ўзор рускай арфаграфіі практыкавалася і ў беларускіх выданнях. Але ў іх, у адрозненне ад рускай мовы, гэтую літару пісалі некалькі адвольна. У многіх выданнях яна наогул адсутнічала, а ў тых, дзе ўжывалася, нярэдка замянялася на e (чаловець, челоовек, дзее, улезици, хлеб, свет, мейсца, белое). Паралельныя напісанні гэтых літар можна сустрэць нават у межах аднаго выдання. Для такой непаслядоўнасці былі аб'ектыўныя прычыны. Правільна ўжываць літары e і ѣ магчыма толькі пры наяўнасці спе-

цяільных ведаў па гісторыі мовы і этымалогіі слова, якімі валодаў далёка не кожны з ішшучых. У рускай мове ў такой сітуацыі можна было арыентавацца на нарматыўныя правілы, звартацца да даведнікаў, дзе рэгламентавалася ўжыванне гэтых літар у канкрэтных выпадках. У беларускай жа мове на той час, як вядома, нарматыўная граматыка адсутнічала, а рускія даведнікі не для ўсіх былі даступнымі. Апрача таго, ва ўласнабеларускіх лексемах туго ці іншую літару ўвогуле маглі пісаць толькі інтуітыўна. Усё гэта і выклікала разнабой у напісаннях. Трэба адзначыць, што літара **ѣ** у беларускіх тэкстах даволі рана трапіла ў разрад збытковаўных графічных знакаў, ад якіх імкнуліся пазбавіцца: пазней 1904 г. яна выкарыстоўвалася ў беларускіх тэкстах толькі спарадычна.

Гук [і] ў беларускай кірыліцы XIX ст. абазначаўся двюма літарамі: і (дзесяцярычным) і и (васьмярычным). Як і ў рускай мове, апорай пры выкарыстанні гэтых знакаў служыла ўмоўнае правіла, якое існавала ў рускай арфаграфіі да рэфармы 1917–1918 г. і згодна з якім літара і пісалася перад зычнымі, а і – перад галоснымі і паўгалосным [і]: *свиисило, удвоих, без ихъ і дзикая, пріѣхала, вялкій, бійце*. Апрача таго, у беларускіх тэкстах і пісалася перад [у] нескладовым, які, відаць, лічыўся паўгалосным, як і [і]: *зь сіужай, лабіу, пастаноўі*. Адступленні ад гэтых умоўных правілаў былі літаральна адзінкавымі: *чыноўнікам, зрабілося, заневольніцства*. Аднак у беларускай кірыліцы варыянтнасць пры абазначэнні гукі [і] даволі хутка знікла. Выбар быў зроблены на карысць літары і, якая становіцца безальтэрнатыўным знакам для абазначэння гукі [і].

У галіне кансанантызму, як і ў рускай мове, у беларускіх кірылічных тэкстах XIX ст. пасля канцавага зычнага маглі пісацца літара ь – знак для знікллага галоснага няпоўнага ўтварэння: *голасть, тамь, Богъ, зь царавыхъ служъ*. Пасля знікнення слабых рэдукаваных пры злітным напісанні слоў (без прабелаў) ь пачаў абазначашь канец слова і з’яўляўся паказчыкам швэрдасці канцавага зычнага. У рускай мове па традыцыі гэты знак ужываўся яшчэ ў пачатку XX ст. (хаця яго празмернасць была абсалютна відавочнай) і быў скасаваны толькі пад час рэфармы 1917–1918 г. У беларускай мове ь выйшаў з ужытку значна раней. Ужо ў самым пачатку XX ст. (1906–1908) ён сустрэкаецца ў асобных выданнях толькі спарадычна, а пасля 1908 г. адсутнічае наогул.

Графічная варыянтнасць у сістэме беларускага кірылічнага пісьма XIX ст. магла быць выклікана не толькі графічнай празмернасцю, характэрнай для зыходнага кірыліцкага алфавіта, але і яго непаўнатой. Так, пры абазначэнні зычных у кірылічным алфавіце знакаў аказалася менш, чым гэта патрабавалася для перадачы спецыфікі беларускай кансанантнай сістэмы – у кірыліцы адсутнічалі знакі для перадачы гукі [дз] і [ц], якія развіліся ў беларускай мове ў выніку змякчэння [д] і [т], а таксама гукі [дж] і [ў].

Для абазначэння спецыфічнага беларускага злітнага гукі [дж] безварыянтна замацаваўся дыграф *дж*.

Гукі [дз] і [ц] з сярэдзіны XIX ст. у беларускамоўных выданнях на пісьме ў асноўным перадаваліся праз *дз* і *ц* (*прыходзіцца, раздзелім, счасыце, чысценька*). Побач з гэтымі літарнымі абазначэннямі, якія ўзніклі ў выніку арыентацыі на акустычныя характарыстыкі беларускіх гукіаў, ужываліся і традыцыйныя кірыліцкія літары *д* і *т* (*эдѣлать, учить*). Гук [ц] мог перадавацца таксама спалучэннем *тс* (*эдѣкаться, погубитьсь*). Прычым адзначаныя графічныя варыянты маглі адвольна камбінавацца нават у межах тэксту аднаго выдання: напрыклад, *дз, ц, тсь* (*здѣкаться, погубитьсь, буркнеть*), *д і ц* (*злодѣй, чечень*); *д, т, ц* (*гляди, даражыцца, батька*); *дз, ц, т* (*людзи, весци, правительства*) [5, с. 20]. Да пачатку XX ст. канкурэнцыя варыянтў выразылася на карысць знакаў *дз* і *ц*.

Для перадачы своеасаблівага беларускага паўгалоснага лабілізаванага гукі [ў] даволі рана пачала прымяняцца спецыяльная графема *ў* – яшчэ ў этнаграфічных выданнях сярэдзіны XIX ст. Аднак гэты знак у беларускіх тэкстах замацаваўся не адразу. Працяглы час ён выкарыстоўваўся паралельна з літарамі *в* і *у*. Напрыклад, у адным выданні гук [ў] стабільна перадаваўся літарай *у*: *жѣу, служѣу, пятрѣу, штурѣау* («Тарас на Парнасе». Гродна, 1896), а ў другім – літарай *в*: *наслав, догаѣо* («Про багатво да бядносьць». Жэнева, 1881). І ўсё ж часцей у адным і тым жа выданні яны выступалі ў розных камбінацыях: *в, ў* (*ставай, даѣйш, быѣу, у голасъ, воужъ*) [5, с. 21–22]. Звычайна выкарыстанне той ці іншай літары з’яўлялася адвольным. Але часам праўляюцца і пэўныя заканамернасці ў іх напісанні. Так, у розных выданнях паэмы «Тарас на Парнасе» (Магілёў, 1900, 1902; Віцебск, 1898, 1904, 1910) літара *в* пераважна ўжывалася ў сярэдзіне слоў і на канцы дзеясловаў (*до-прошлага часу мужчынскага роду для абазначэння [ў], які паходзіў з [д] (до-его, рѣзанувся, товстой, бравъ, лятѣвъ), а ў – на месцы пачатковага [в], этымалагічнага [у] або прыназоўнікаў у і в (ўсѣ, ўперѣдъ, ўжо не ўедавъ, ў школи, ў бору, за плячынѣ яго)*). Такі графічны разнабой асабліва выразна прасочваецца і ў іншых беларускіх выданнях да 1906 г. Пазней «найбольшай распаўсюджанасцю характарызуецца графічная сістэма з варыянтнасцю графем у і ў, размеркаванне якіх не вызначаецца паслядоўнасцю» [5, с. 22].

У шэрагу выпадкаў графічная варыянтнасць у беларускіх кірыліцкіх тэкстах XIX ст. была звязана не з асаблівасцямі рускай «гражданкі», а з пошукамі прыёмаў аптымальнай графічнай перадачы асобных гукіаў і фанетычных з’яў, характэрных для беларускай мовы. Ілюстрацыі да гэтага можа служыць, напрыклад, абазначэнне ятованага [о] і [о] пасля мяккіх зычных або дыграфамі *іо* (*ію, ію, во*), што адпавядала графічнаму прыёму абазначэння мяккасці папярэдняга зычнага, уласціваму польскай графіцы (*упіорлася, віоска, дзятіок, стлосы, жыціцьо*), або літарамі *ё* (ён, у далёкой дарозі, анёл, чацьверты, ен). У межах аднаго і таго ж выдання XIX ст. мог ужывацца або адзін з названых графічных

варыянты, або некалькі. Графічны разнабой, звязаны з абазначэннем гэтага гук, захаваўся і на пачатку XX ст. Напрыклад, для перадачы [o] пасля мяккіх зычных у кнізе М. Косіч «На пірэсяленьня» (Черніговь, 1903) ужываюцца *e* або *ě* (*Дзянечык, с сёл, скрозь намётку*), а ў пецябуржскай газеце «Дзянніца» – спалучэнне літар *ьо* (*уцьо, жыцьцьо, зямльою, с Пятрусьом*). Разам з тым ётаваны [o] ў пачатку слова і пасля галосных у абодвух выданнях перадаецца праз *йо* (*йокорула, йон, йосць, майо, ручайочкі, у гайочку*). Пачынаючы з 1904 г., пры перадачы [o] ётаваная і [o] пасля мяккіх зычных у беларускіх выданнях аддаецца перавага літар *ё*. У асобных выданнях яна яшчэ ўжывалася факультатывна, як і ў рускай мове (*цёгда, вёска, гранё, але гнездо, березкі, у жэрнях*), або перамяжоўвалася з дыграфамі (напрыклад, у газеце «Наша Доля»: *з далёках, цёмны, восьмимильённы, але йон, жыў йою, жыццо, для віоскі*). У цэлым жа ў беларускім друку пачатку XX ст. літара *ё* замацавалася стала і безальтэрнатыўна.

Падобнага ж тыпу варыянтнасць назіралася пры абазначэнні спалучэння гук [ш]. Да 1906 г. пад уплывам рускай графікі яно перадавалася толькі праз *ш*, а пазней у якасці графічнага варыянта ў беларускіх тэкстах з'яўляецца дыграф *шч*. Спачатку (у 1906–1908 гг.) *шч* і *шчч* ужываюцца паралельна, напрыклад, у газеце «Наша Доля» (*шчч, нябожчыку і паміжшчч*), а пасля *шч* цалкам выцісяе з беларускіх выданняў рускую графему. У «Нашай Ніве» напісанні з *шч* рэгулярныя: *памешчык, апушчыць, шчч, жытнішчч*.

Варыянтным у беларускіх тэкстах XIX – пачатку XX ст. было і абазначэнне на ішсьме выбухнога гук [g]. У некаторых беларускіх выданнях, часцей за ўсё ў запазычаных словах, адзначаецца спецыфічная графема *г*, якая замяняе графему *г*: *затраў, гук, талаве, організмой, твалт, тмах*. Аднак больш-менш паслядоўна гэты літарны знак выкарыстоўваецца толькі ў асобных выданнях, напрыклад у творах Янкі Купалы, выдадзеных у Пецярбургу – «Адвечная песня» (1910), «Жалейка» (1908), «Паўлінка» (1913).

Графічная варыянтнасць была таксама ўласціва перадачы асіміляцыйнай мяккасці. У абсалютнай большасці кірылічных беларускіх выданняў асіміляцыйная мяккасць перадавалася праз мяккі знак (*ь*): *сьнег, песьняр, кузьня, зьвер, лезыі*. Пэўнай спецыфікай вызначалася толькі кірыліца ў лонданскага выдання «Пес'ні» (1904), дзе для абазначэння асіміляцыйнай мяккасці выкарыстоўваўся апостраф: *пес'ні, с'лэзы, дэ'ве, хаця хрысьціць, мядзведзь*.

Да канца першага дзесяцігоддзя XX ст. графічнай варыянтнасці ў беларускай кірыліцы ўжо не існавала. На беларускім грунце кірыліца набыла самабытную, выразна акрэсленую індывідуальнасць, якая стала вызначальнай у яе далейшым замацаванні ў якасці графічнай нормы. З'яўленне сталай нацыянальнай графічнай сістэмы істотна ўзмацніла пазіцыю новай беларускай літаратурнай мовы, узняло яе прэстыж.

Лацінскі алфавіт у беларускіх тэкстах XIX ст., і пазней, на пачатку XX ст. выкарыстоўваўся пераважна ў такім званым польскім варыянце. Для перадачы га-

лосных прымяняліся тыя ж літары, што і ў іншых славянскіх мовах з друкаваннем на лацінскай графічнай аснове: літарай *a* перадаваўся гук [a], *o* – [o], *u* – [u], *e* – [e], *i* – [i], *y* – [y]. Пры адсутнасці ў лацінскай графіцы спецыяльных літар тыпу кірыліцкіх *я, ю, ё*, для абазначэння бифанемнага комплексу «j + галосны» ўжываліся спалучэнні літар *j z a, o, e, u: jana, hulajni, maja, jechac*.

У сістэме кансанантызму шчыльныя [ш] і [ч] перадаваліся дыграфамі *sz* і *cz*, зычныя [з], [ж], [дз], [дж] – адпаведна знакам *z, ż, dz, dź (zwon, żaléc, stahoddzie, dożdż)*, [х] – спалучэннем літар *ch (chmara, chwalcica)*. Для перадачы цвёрдага [л] ужываўся знак *l (halawa, lahodny)*, мяккага – *l (hulać, kultura)*. Іншыя парныя цвёрдыя і мяккія гукі не мелі асобных знакаў, дыферэнцыяльная прыкмета мяккасці зычнага абазначалася літарай *i: biada, sprawiedliwy, rawioz, ziąziula*. Гук [г] перадаваўся дзвюма графемамі: фрыкатывны [γ] – праз *h (riagnaj, hetak)*, а выбухны – праз *g (aniegd, gniebić)*. Для перадачы гук [і] нескладовага ўжываўся знак *j: moj, wiosnoj, ziąjszaj*. Мяккасць зычных перад зычнымі (асіміляцыйная мяккасць) і мяккасць канцавых зычных абазначалася з дапамогай спецыяльнага надрадкавага значка ('): *apuscili, świet, dźwiery, hamaryć, piśac*.

Такія спосабы пісьмовай перадачы гук у беларускай мове сродкамі лацінскай графікі былі фактычна безальтэрнатыўнымі і паслядоўна прымяняліся ва ўсіх беларускіх выданнях лацінкай XIX – пачатку XX ст. Праўда, асобныя гукі на ішсьме перадаваліся неаднастайна. Так, напрыклад, досыць працягла час у беларускай лацінцы была варыянтнай графічная перадача спецыфічнага беларускага гук [у] нескладовага. Да 1906 г. у гэтай функцыі выкарыстоўваліся графемы *ii, i, i, i*. А, напрыклад, у перакладзе «Пана Тадэвуша» (Wilno, 1859), зробленага В. Дуніным-Марцінкевічам, у першай палове тэксту [у] нескладовае перадаецца знакам *ii*, а потым – курсіўным *ii*, для таго, каб, як указваецца ў агаворцы аўтара, адрозніць гэтую графему ад націскага *ii*, бо ў тэксце перакладу над словамі паслядоўна прастаўлены знак націску. У выданнях пасля 1906 г. трывала замацоўваецца графема *ii*.

Графічная варыянтнасць мела месца пры абазначэнні адметных польскіх фанетычных з'яў у некаторых запазычаных словах. Так, насавыя галосныя ў беларускай лацінцы найчасцей перадаваліся спалучэннем галоснага з зычным (*majentność, paświanczaje*), і зрэдку графемамі *a* і *e* (*ciagle, swiancota, jęsczej, pędki*).

У межах беларускай лацінкі ў першыя гады XX ст. назіраецца выразная храналагічная графічная варыянтнасць. А менавіта пачынаючы прыкладна з 1906 г. дыграфы *sz, cz* паступова замяняюцца графемамі *ś* і *ć*. Гэты варыянт лацінкі ўмоўна называюць чэшкім (Р. Зямквіч на пачатку XX ст. назваў яго чэшска-беларускім), хоць падобны спосаб абазначэння шыпячых прыняты і ў іншых мовах, напрыклад у славацкай, літоўскай, латышскай, эстонскай.

Магчыма, падобная графічная замена выклікалася тым, што выкарыстанне дыякрытыкаў мела перавагу перад дыграфамі, паколькі больш адпавяда-

ла фанетычнаму прынішшу новай беларускай арфаграфіі, згодна з якім кожнаму гуку вуснай мовы ў прынішшы павінен адпавядаць адзін літарны знак. Важным аргументам на карысць новаўвядзенняў было і тое, што дыякрытычныя знакі лягчэй засвойваюцца і распазнаюцца ў тэксце. Аднак галоўны сэнс увадзення гачыкаў даследчыкі бачаць «не ў пошуках “эканамічных рапшэняў”, а ў этнасацыяльнай семіётыцы: важна было абазначыць сваю “няпольскасць”» [2, с. 290], надаць свайму алфавіту «ўласны твар, адрозны ад бліжэйшых суседзяў» [6, с. 100]. Такім чынам, у графічнай замене польскай дыграфіі чэшскімі дыякрытыкамі прасочваецца ідэя беларускай нацыянальнай самаідэнтыфікацыі. Беларускія дзеячы XIX ст. былі яшчэ далёкія ад усведамлення гэтай ідэі, а на пачатку XX ст. яна пачынае знаходзіць выразнае праяўленне [2, с. 290].

Першы вопыт выкарыстання беларускай лацінкі з адзнакамі чэшскай графікі меў месца яшчэ ў XIX ст., а таксама ў першыя гады XX ст. пры запісах беларускіх фальклорных тэкстаў [6, с. 101]. Напрыклад, побач з традыцыйнай польскай лацінкай у творах Я. Чачота, А. Рыпінскага, А. Ельскага, М. Федароўскага, І. А. Бадуэна дэ Куртэнэ, у кнізе Людвіга Кубы «Bełotuska pogodni piseń» (Praha, 1887) яе аўтар прымяняе чэшскую лацінку, дадаючы ўводзячы графемы *ě* і *ŷ*. У кнізе «Podania białoruskie zebrane przez Władysława Weygę porządzone wstępem przez Jana Karłowicza» (Lwów, 1889) замест польскіх дыграфіў *dź, ch, cz, sz, rz* выкарыстоўваюцца графемы *d', d', x, č, š, ř*. Варыянт лацінкі з замянай *sz, cz* на *š, č* аказваўся жыццяздольным і прыдатным для перадачы беларускіх фанетычных асаблівасцей. Упершыню ён быў уведзены ў кніжцы К. Каганца «Беларускі лемэнтар, або Першая навука чытання» (Пецярбург, 1906), а з 1909 г. трывала замацаваўся ў якасці асноўнага пры афармленні беларускіх тэкстаў лацінкай: *ščasćie, strašna, šery, znaśe, šyžuk, wibešer, šitassa* і інш.

Так званы чэшскі варыянт беларускай лацінкі, сфарміраваны на пачатку XX ст., у далейшым фактычна не зазнаў ніякіх змен і паслядоўна прымяняўся і прымяняецца пры афармленні беларускіх тэкстаў лацінскім шрыфтом. У некалькіх медыфікаваным выглядзе яна заверджана на 9-й канферэнцыі ААН (Нью-Ёрк, 2007) у якасці нацыянальнай сістэмы раманізацыі беларускага алфавіта і сёння выкарыстоўваецца пры лацінскай перадачы беларускіх геаграфічных назваў.

Арфаграфія. Першае беларускае моўнае адроджэнне традыцыйна асабіраўецца з пачаткам XX ст., што абсалютна справядліва, паколькі менавіта ў гэты час ішоў актыўны працэс станаўлення беларускай мовы і ў ходзе друкавання беларускамоўнай мастацкай літаратуры і перыядычных выданняў інтэнсіўна закладалася яе нарматыўныя асновы. У гісторыі мовы перыяд пачатку XX ст. арганічна звязаны з папярэднім працяглым этапам, які храналагічна ахоплівае амаль цалкам XIX ст.: ад 30-х да 90-х гг. Адзначаны этап, магчыма, не такі прадуктыўны і выніковы, як пачатак XX ст., але зна-

чэнне яго ў гісторыі выпрацоўкі нормаў літаратурна-пісьмовай мовы нельга недацэнчваць. Беларускія выданні XIX ст. – першыя спробы аднаўлення літаратурнага ўжывання беларускай мовы пасля заняпаду і менавіта з іх пачынаецца літаратурная апрацоўка беларускай мовы і накашленне пэўных пісьмовых, у тым ліку і правапісных, традыцый. Таму навукова мэтазгодным бачыцца аналіз арфаграфічнай спецыфікі выданняў XIX ст., які можа даць дакладнае ўяўленне аб пачатковых тэндэнцыях у працэсе правапіснай нармалізацыі.

Найважнейшай арфаграфічнай рысай выданняў XIX ст. з'яўляецца тое, што іх правапіс у сваёй аснове сарыентаваны на асаблівасці канкрэтнага дыялекту або нават вузэй – канкрэтнай гаворкі. Так, у афармленні першага выдання ананімнай паэмы «Энеіда навыварат» (1845) выразна адзначаюцца характэрныя рысы паўночна-ўсходніх гаворак¹: дысімільтаўнае яканне (*ина, насцібальсь, змiкалiмi*); адрозненне цвёрдага і мяккага [р] (*якжурина, раз і варюга, грегi, до Рима*); так званое поканне – замена [ч] на [ц] (*на перкѣ, драцона, вѣино, за иѣмь*). А, напрыклад, у творах В. Дуніна-Марцінкевіча фіксуюцца рысы родных для аўтара барысаўскіх гаворак (мінска-маладзечанска арэал): недысімільтаўнае поўнае аканне (*раhнай, sabrassa, и waszach; dżiwa, hromka, piwa, niczoha*); недысімільтаўнае яканне, пераважна поўнае (*wiankami, siarniazka, wiasna; pitrabje, wiasialila, winian*); фанетычнае падаўжэнне зычных (*wiasella, rakryllach, halla, hadlamia*); памякчэнне [с] у суфіксе прыметнікаў -ск (*stelskaja, Dniepromskaja, zamorski*).

Такая арфаграфічная асаблівасць была выклікана аб'ектыўнымі прычынамі і цалкам адпавядала моўнай сітуацыі XIX ст. Калыфікаваных правілаў пісьмовай перадачы беларускай мовы на той перыяд не існавала, а арфаграфічныя старабеларускія традыцыі былі забытыя і не падлягалі ўзнаўленню ў новых моўна-гістарычных абставінах. Пры адсутнасці ўзаконенага правапіснага кодэкса і аўтарытэтных пісьмовых узораў арфаграфічнага ўпарадкавання, арыенцірам для беларускамоўных пісьменнікаў (або выдаўцоў) XIX ст. маглі служыць толькі вусная мова і, натуральна, перш за ўсё родная гаворка, асаблівасці якой яны добра ведалі і наўмысна ці з-за недастатковага знаёмства з іншымі дыялектамі пераносілі на ўсю беларускую мову.

Нягледзячы на цесную дыялектную прывязку выданняў указанага перыяду, ні ў адным з іх фанетычная сістэма таго ці іншага дыялекту не ірадыстаўлена ў «чыстым выглядзе». Па-першае, не ўсе фанетычныя асаблівасці базавага дыялекту знаходзілі пісьмовае адлюстраванне. Так, у выданні «Энеіда навыварат», на правапісным афармленні якога, як указвалася вышэй, выразна адб'юся ўплыў паўночна-ўсходніх гаворак, не адзначана выпадкаў з перадачай такой характэрнай для гэтых гаворак асаблівасці, як дысімільтаўнае аканне. Па-другое, нярэдка ў тэксце выяўляюцца рысы, уласцівыя не базавай

¹ Глюстраваны матэрыял у асноўным выбраны непасрэдна з адпаведных тэкстаў XIX ст. Часткова прыклады цытуюцца паводле [3].

гаворцы, а якой-небудзь іншай. У якасці прыкладу можна прывесці выпадкі дысімільнага якання ў творах В. Дуніна-Марцінкевіча (*rasirajesz, boli, razniedzi*) або прыклады з адлюстраваннем поўнага недысімільнага акан-ня ў творах К. Каліноўскага (*dojha, nie dzjma, minila*), у асноўным аформленых з арыентацыяй на гродзенскія гаворкі, для якіх нормай з'яўляецца няпоўнае аканне. Некаторыя ж правапісныя рысы выданняў XIX ст. можна кваліфікаваць як арфаграфічныя запасычаны з польскай або рускай моў. Польскім уплывам у многіх тагачасных выданнях, відаць, выклікана з'яўленне такіх арфаграм, як адсутнасць фанетычнага падаўжэння [н] у інтэрвакальным становішчы (*nastenie, halaszanie, zdziwienie*), напісанне з вялікай літары назваў народнасцей (*Palaki, Litwiny*), раздзелнае напісанне зваротнай часціцы *-ся* ў дзеясловах (*bjuc sia, sinstrec sia, dawiedajec sia*). А, напрыклад, выданне «Разказы на б'лорусском наречіи», дзе не перадаецца аканне і яканне (*горько, господарь, дзятючекъ, въ бѣдой ряскъ*), цвёрдасць шыпячых (*жили, значиль, говорюць, верили*) і іншыя спецыфічныя беларускія фанетычныя асаблівасці, паказальнае ў плане арыентацыі на рускую арфаграфію.

Тлумачыцца такая сітуацыя генетычнай неаднароднасці правапісных рыс выданняў XIX ст. тым, што аўтары, ведаючы, акрамя роднай, таксама і іншыя гаворкі, матлі свядома ці выпадкова папыраць дыялектную базу сваіх твораў. Узорам таксама маглі служыць і больш сталыя, распацаваныя арфаграфічныя сістэмы польскай або рускай моў, паколькі большасць тагачасных пісьменнікаў была добра знаёмая з адной або з другой, а то і з абедзвюма гэтымі сістэмамі і, навуральна, запазычвала з іх асобныя элементы.

Арфаграфічны асаблівасці выданняў гэтага перыяду ў вялікай ступені прадвызначаліся асаблівасцямі тагачаснага беларускага кнігадрукавання. Увогуле інтэнсіўнасць працэсу фарміравання мовы і ўзровень яе нарматыўнасці ў значнай ступені залежыць ад стану нацыянальнага кнігадрукавання. Чым больш яно арганізаванае, дасканалее і разнастайнае, тым вышэй патрабаванні да друкаванага слова, да яго правапісу. І, наадварот, калі нацыянальнае кнігадрукаванне знаходзіцца ў заняпадзе, кнігі на нацыянальнай мове друкуюцца нерэгулярна ці ўвогуле не выдаюцца, паслабляецца і ўвага да правапісных нормаў.

Беларускае кнігадрукаванне XIX ст. развівалася нераўнамерна і нестабільна. Перыяды актывізацыі і спаду ў выдавецкай дзейнасці былі звязаны з асноўнымі вехамі грамадска-палітычнага жыцця беларускага народа. Так, рост цікавасці да беларускай нацыянальнай культуры ў 30–40-я гг., рэвалюцыйны ўздым 50–60-х гг., усплёскі нацыянальна-грамадскай актывінасці ў 90-я гг. садзейнічалі ажыўленню беларускамоўнай творчасці і выдавецкай дзейнасці на ўказаных адрэзках часу. Гэтыя тры перыяды выдавецкай актывінасці чаргаваліся з перыядамі спаду падчас грамадскага застою або паслярэвалюцыйных рэпрэсій, калі выхад беларускіх кніг прыкметна зніжаўся,

а то і спыняўся ўвогуле. Рэгулярным друкаванне кніг на беларускай мове становіцца толькі ў самым канцы XIX ст. – пачынаючы з 1891 г., беларускія кнігі пачынаюць выходзіць штогодна.

Перарывістасць беларускага кнігадрукавання XIX ст. і, як вынік гэтага, адсутнасць прамой пераемнасці ў літаратурна-моўным працэсе прадвызначыла асаблівасці фарміравання нормаў у гэты перыяд. У галіне правапісу гэта праявілася найперш у надзвычайнай арфаграфічнай непапулярнасці, якой характарызуюцца ўсе тагачасныя выданні. Вёсці гаворку аб адзіных агульнапрынятых правілах пісьма на той час яшчэ зарана. Арфаграфія кожнага выдання свосааблівая, мае шмат індывідуальных адметных рыс. Для прыкладу разгледзім два храналагічна блізкія тагачасныя выданні: «Бяўска дэста-раго вольніка зь новымі, пра ихнае дзела» (1861) і «Прамова Старавойта» (1862), напісаныя на аснове паўночна-ўсходніх гаворак. У «Бяўска дэста» аканне перадаецца вельмі непапулярна (*салдат, тарговья, хазяинь, зручна, дзеликатна, лѣвичка, але хозяинь, изъ козны, слово, дзѣло*). Сустрэкаюцца ў гэтым выданні і прыклады з дысімільнаму аканнем (*пташчычка, дзетыць, пирьдъ... Начальствамъ*) і нават з перадачай лабіялізацыі ненаціскных [o] і [e] перад [в] у [у] (*намулювавъ, турбуванца*). У «Прамовах» ж стабільна абазначэцца поўнае недысімільнае аканне: *барада, галава, работнікавъ, добра, мала*. У «Бяўска дэста» непапулярна перадаецца цвёрдасць [р] і шыпячых (*горька, вѣрья, жиць, читаница, више, у казенници и скарѣ, крычиць, намиж, палажэнье, прагытаюць*), нерэгулярна абазначаецца асіміляцыйная мяккасць (*юсвиль, лезычи, але воласци, свѣтки, зь слизками*), а ў «Прамовах» пасля зваўных літараў стабільна ўжываюцца *е, ъ, а, а* асіміляцыя паводле мяккасці ўвогуле не абазначаецца.

Адметнасцю ў арфаграфіі вызначаюцца таксама і асаблівыя творы аднаго і таго ж аўтара. Так, «Мужыцкая праўда» і «Пісьмо з-пад шыбеніцы» напісаны К. Каліноўскім у асноўным з арыентацыяй на яго родныя гродзенскія гаворкі. Аднак паводле правапісу гэтыя выданні ў многім розныя. Напрыклад, у «Мужыцкай праўдзе» паслядоўна не перадаецца аканне ва ўсіх паслянаціскных складах (*пра sprawiedliwosci, chlebot, minulo, malo*), а ў «Пісьме» побач з аканнем (*parisano, naczalstwo*) даволі часта ў паслянаціскай пазіцыі адзначаецца аканне (*dojha, nie dzjwa*). Пасля шыпячых і [р] аканне ў «Мужыцкай праўдзе» ўвогуле не перадаецца (*naszeho, inaszej, daratoze*), а ў «Пісьме» мае месца, хаця і нерэгулярна (*szatawiek, szaho, але risze, nasze*). Такая ж непапулярнасць характэрна і для перадачы якання. У «Мужыцкай праўдзе» аканне зусім не адзначаецца (*cierpiec, sprawiedliwu, wielikije*), а ў «Пісьме» адзначаецца непапулярна (*biada, piawola, але siebie, jemi, niewolci*).

Правапіснай стабільнасці няма і ў межах аднаго і таго ж выдання. Асабліва паказальнае ў гэтым плане першае беларускае выданне – «Катэхзіс» 1835 г. («Krotkie zebranie nauki chrestianskiej dla wieśniakow powiapsuch

językiem polsko-ruskim wuznania głumsko-katolickiego). У ім, напрыклад, аканне перадавалася настолькі непаслядоўна, што сустракаюцца вышадкі розных напісанняў не толькі ў аднолькавым становішчы, але нават у адных і тых жа словах: *bui bohoh* і *bui bohoh, sieło i sieła, hreshoh* і *za hrachi*.

Разам з тым у беларускіх выданнях назраюцца і элементы агульнага правапіснага падыходу. Але, хутчэй за ўсё, гэта тлумачыцца не наяўнасцю на той час нейкіх агульнапрынятых арфаграфічных устаноўак, а проста тым, што ўсе выданні пісаліся на адной мове, што натуральна вяло да некаторага адзінства.

Малалікасьць выданняў, а таксама перарывістаць у выдавецкай дзейнасці абумовілі і такую арфаграфічную асаблівасць XIX ст., як адеутнасць ва ўказаны перыяд выразнай правапіснай дынамікі: выданні 60-х і пачатку 90-х гг. мала чым адрозніваюцца паводле ступені арфаграфічнай апрацаванасці ад самых ранніх выданняў новай беларускай літаратуры. Так, вышэй ужо ўказвалася на арфаграфічную стракагасць беларускамоўнага «Катэхзіса» 1835 г., адсутнасць правапіснай аднастайнасці ў выданнях 60-х гг. XIX ст. (В. Дуніна-Марцінкевіча, К. Каліноўскага). Калі ўзяць для параўнання, напрыклад, выданні Ф. Багульшчы, якія выходзілі значна пазней – на пачатку 90-х гг. XIX ст., то ў іх таксама заўважым прыкметную арфаграфічную непаслядоўнасць. Напрыклад, пры перадачы аканна (*na kancu, kalodi, kasić, rajedzje, halachancu* і *na rojicy, odwajzuy sia, okazuje, ra doctora*), яканна (*priasozek, zbarytsa, u kapiachni, wiaciarok, piarastali, piaramiatniśia, rasiary, wujachai i jeszge, nie scierpiei, niedaloka, pierakimij, winien, jajek*), асіміляцыйнай мяккасці (*iosć, szciewior-kaj, litaśimiu* і *złnai, scierpiei, raspriaszuy*) і іншых рыс.

Спелыфіка беларускага кнігадрукавання XIX ст., як ужо ўказвалася вышэй, заключалася таксама ў выкарыстанні для графічнага афармлення тэкстаў двух шрыфтоў – лацінскага і кірыліцкага. У адзначаны перыяд графічныя адрозненні хаця і не вельмі выразна, але ўсё ж уплывалі на ўзровень правапіснай унармаванасці. Пры агульнай правапіснай стракагасці выданняў і кірыліцай, і лацінкай апошняй вызначаюцца большай паслядоўнасцю ў афармленні і большай дакладнасцю ў перадачы асаблівасцей жывой гаворкі. А ў кірыліцкіх выданнях гэтай пары прыкметнай адзнакай з'яўляецца правапісны разнабой і шмат рознага роду штучных напісанняў, якія не адпавядалі фактам вуснага вымаўлення. Напрыклад, у выданні У. Гаршына «Сыгналъ» 1891 г. вельмі непаслядоўна перадаецца аканне (*добро, на вайнѣ, галодны, салдатски* і *голове, адѣ сторожа, дрова, доваляся*), яканне (*нядужы, пярвѣй, глядзиль, зялѣны* і *на вѣху, целю, узелюк, пѣхотано пойдземъ*), зусім не адзначаецца такая характэрная беларуская рыса, як пвѣрдасць шыпячых і [r] (*треба, Кацярина, служыў, машина, гарачи*). Згаданая сітуацыя з кірыліцкімі выданнямі, відаць, была звязана з тым, што становішча рускай мовы як дзяржаўнай на тэрыторыі тагачаснай Беларусі надавала ёй статус аўтарытэтнага правапіснага арыенціра

для беларускамоўных пісьменнікаў і выдаўцоў кірыліцкіх выданняў. Імкненне адлюстраваць беларускія маўленчыя рысы, застаючыся па матчымасці ў рамках рускай правапіснай традыцыі, і прыводзіла да неаднастайнасці ў напісаннях. Што да выданняў лацінкай, то іх спелыфіку нельга тлумачыць уплывам польскай арфаграфіі, бо фанетычны прычып не з'яўляецца ў ёй выдучым. Адносная правапісная паслядоўнасць у выданнях лацінкай перш за ўсё забяспечвалася адначасна зыходнай арфаграфічнай устаноўкі на вуснае беларускае маўленне. Такім чынам, арфаграфія выданняў пачатковага этапу станаўлення новай беларускай мовы характарызавалася наступнымі адметнымі рысамі:

- цеснай сувязю з фанетычнымі асаблівасцямі канкрэтных гаворак;
- надзвычайнай непаслядоўнасцю пры іх пісьмовым адлюстраванні;
- адсутнасцю на працягу ўсяго перыяду выразнай правапіснай дынамікі;
- неаднолькавай ступенню ўнармаванасці выданняў з рознымі тыпамі шрыфту;
- наяўнасцю некагортых іншамоўных запазычаных правапісных элементаў.

Але пры ўсёй амаль калейдаскапаічнай арфаграфічнай стракагасці, калі ўнармаванасць правапісу, можна сказаць, якраз і была адзінай агульнай арфаграфічнай рысай, XIX ст. нельга лічыць абсалютна безвыніковым перыядам у гісторыі беларускага правапісу. Хаця за гэты працяглы час так і не змаглі выпрацавацца канкрэтным арфаграфічным прычыпам і правілы, але затое сфарміравалася важная арфаграфічная тэндэнцыя, якая заключалася ў арыентацыі пры пісьмовым афармленні беларускай мовы на асаблівасці жывой беларускай гаворкі, а менавіта на інтэрдыялектных моўных сродкі. Прагрэсіўнасць такой тагачаснай правапіснай устаноўкі пацвярджаецца ходам далейшага развіцця беларускай арфаграфічнай сістэмы.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Мечковская Н. Б. Зачем одному народу две азбуки? (Кириллица и латинка в истории Первого белорусского возрождения) // Беларуско-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства : матэрыялы IV Міжнар. навук. канф.: у 3 ч. Ч. 2. Віцебск, 1997. С. 337–342.
2. Мечковская Н. Зачем одному народу две азбуки? (Кириллица и латинка в коллизиях белорусского возрождения) // Slavia Orientalis. Том XLVII. № 2. 1998. S. 277–292.
3. Крамяко І. І., Юрэвіч А. К., Яновіч А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: у 2 т. Т. 2. Мінск, 1968.
4. Книга Беларусі. Зводны каталог. 1517–1917. Мінск, 1986.
5. Яновіч А. І. Станаўленне графічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы новага перыяду // Беларуская лінгвістыка. 1987. Вып. 31. С. 16–22.
6. Лычкоўская М. Б. «Чэшскі» варыянт лацінкі ў запісах беларускай народнай творчасці канца XIX – пачатку XX ст. // Дыялекталогія і культура беларускай народнай тэатр. рэсп. навук.-практ. канф. (10–11 снежня 1991 г., г. Мінск). Мінск, 1991. С. 99–101.